

Om språkgranskning av skönlitterär prosa

Praktiskt taget all tryckt text blir utsatt för språkgranskning i någon form, antingen kollegialt eller professionellt. Det kan gå till som när J L Runeberg granskade sin syster Carolinas diktmanuskript 1855 och i ett brev kommenterar sina ingripanden:

Som du ser har jag på några ställen gjort små förändringar, icke egentligt i meningen utan allenast i ordalagen. På de flesta ställena hafva dessa förändringar varit nödvändiga i följd af grammatikens fordringar, på andra åter har jag tyckt att tanken skulle vinna i tydlighet eller bestämdhet, om den uttrycktes så som jag föreslår. I afseende å kommatering etc fins mycket som ännu måste af en sakförståndig öfverses, emedan jag vid slutbrådskan endast fäste hufvudsakligt afseende vid uttrycken. Interpunkteringen är emellertid en lätt sak och kan till det mesta ske vid sjelfva korrekturläsningen. Men den bör också nödvändigt skötas af en i allone pålitlig och erfaren man.

har inte att göra med om texten är skriven på författarens modersmål eller om det är en översättning. Men när det gäller granskningen av skönlitteratur är krav och förväntningar på den språkliga utformningen andra än då det gäller sakprosa.

Även förlag i Sverige tycks redan före sekelskiftet ha haft som praxis att låta skönlitterära manuskript genomgå språkgranskning och — där det ansågs befogat — även kraftig språklig retuschering. Ett bekant fall är den språkliga bearbetning Bonniers förlag lät Strindbergs "Hemsöborna" genomgå innan den ansågs acceptabel för publicering. Liknande behandling röntes förstås även våra finlandssvenska författares manuskript när de sändes till rikssvenska förlag för publicering. Det tidigaste exemplet på en dylik språklig retusch med tanke på den rikssvenska publiken har jag iakttagit i en utgåva av Fänrik Ståls sägner, utgiven i Sverige 1876. Det gäller dikten "von Törne" och raderna

Nu gick det tokigt, här är sjufallt värre,
Der framtill fins helst skörtet i behåll,
Men här en trasa bara, utan fäll.

I princip har språkgranskarens uppgifter inte förändrat sig mycket sedan Runeberg skrev detta. Behovet av språkgranskning

Det har ändrats till "Der framtill finns dock skörtet i behåll." *Helst* i betydelsen 'åtminstone' är en vanlig finlandism hos Runeberg.

Hugo Bergroth påpekar i inledningen till "Finlandssvenska" (1917) att förläggare i Sverige redan vid sekelskiftet var ovilliga att anta finländska manuskript om de inte fick fria händer att låta sina granskare göra språkliga ändringar i dem. Bergroth har sitt recept för hur man skall lösa detta dilemma, där författaren är ovillig att låta ändra i sin text och förläggaren ovillig att trycka den okorrigerad: "det finnes, förefaller det, blott ett sätt: *författaren måste lära sig att skriva högsvenska.*"

Problematiken är aktuell allt fortfarande. Den som granskar skönlitterär prosa i Finland i dag måste ta ställning till i vilken mån specifikt finlandssvenska ord och uttryck skall kunna få passera. Hur skall den finlandssvenska högspråksnormen tillämpas på konstnärlig prosa, hur mycket hänsyn måste tas till en eventuell rikssvensk publik?

Frageställningen "hur finlandssvensk får vår finlandssvenska litteratur vara" blev aktuell på 1890-talet, då de språkliga särdragen i den finländska svenskan började uppmärksammas. Det växande intresset för finlandismerna kulminerade i Hugo Bergroths arbete 1917. Nu fanns våra språkliga olater förtecknade för herrar kritikers och korrektors bruk. Litteraturkritikerna tog för vana att kommentera författarnas språkbruk i mästrande ordalag. När det sedan blev aktuellt att ge ut nytgåvor av 80-talsförfattarna Jac. Ahrenberg och K A Tavaststjerna på 1920-talet var atmosfären sådan att rejäla språkliga bearbetningar ansågs av nöden. I fallet Jac. Ahrenberg utfördes de av en anonym språkgranskare för Söderströms förlag. Bengt Loman har i artikeln "Om språkformen i Jac. Ahrenbergs 'Samlade berättelser'" (1980) redogjort för de mycket omfattande språkliga och stilistiska ingreppen i Ahrenbergs prosa och man kan av Lomans rika exemplifiering se att korrektorn inte tog mycket hänsyn till det tidstypiska och individuella i Ahrenbergs stil. Och trots att Erik Kihlman som reviderade Tavaststjernas prosa för Schildts förlag synbarligen gick till verket med betydligt större pietet, har jag nyss, inför en nytgåva av Tavaststjernas debutroman "Barndomsvänner" från 1886, kunnat konstatera att också Kihlmans bearbetning av

Tavaststjernas språk är omfattande och vittnar om en övertolkning av Bergroths regler för högsvenskt språkbruk. Bergroth säger ju dock i sin inledning så här:

Tycker en författare sig inte kunna undvara ett visst ord, eller menar han att ett visst uttryck förlänar framställningen en särskild kraft eller *en viss avsedd färg* (min kurs.), så frågar han nog inte efter om uttrycket är högsvenskt eller finländskt.

Kihlmans ingrepp gick bl.a. ut över ordföljden som korrigerades enligt Bergroths schema för "normal" ordföljd i svenskan. Ordbøjningen normaliserades och fraser och ordval rensades från finlandismer, ofta nog i mitt tycke till men för den fräscha, levande realismen som Tavaststjerna eftersträvat i sitt språk. Jag skall ge några exempel på ändringarna:

(1886)

kytta

gärde

schlafrock

kvarter

paletå

postiljon

brud

hyrkusk

skräp i dina historier jag ger tusan i ---

smaka trä

få någon övertalad

(1924)

pyra

gårdsgård

nattrock

bostad

överrock

brevbärare

fästmö

åkare

jag ger tusan i ---

vara tråkig

lyckas övertala

Att t.ex. paletå genomgående ändrats till överrock återspeglar Bergroths påpekande § 460: "Ordet *paletå* har i högsv. nästan helt och hållet utträngts av *överrock*." Men SAOL tar upp ordet paletå utan bruklighetsinskränkningar ännu i sin upplaga från 1986.

En komplett lista över ändringarna i nytgåvorna av Tavaststjernas och Ahrenbergs samlade arbeten skulle ge bilden av omfattande, omotiverade och avindividualiserande ingrepp i en författares text. Men faktum är att många, många författare hos oss har utsatts för en lika kraftig språklig bearbetning som dessa två. Loman påpekar

att det under denna tid skapades en slags artificiell norm för finlandssvensk prosa som visade en stor okänslighet för det levande språkets rika variation.

Under efterkrigsåren, främst på 60-talet, skedde dock en påtaglig frigörelse från den bergrothska högspråksnormen. Att finlandssvenska miljöer måste få skildras på ett någotsånär realistiskt idiom började accepteras. Ännu 1959 fick Anders Cleve kämpa för att ha kvar de genuint helsingforsiska uttrycken i sin novellsamling "Gatstenar", men i dag accepteras en strävan att återge ett genuint talspråk i dialogen, medan flertalet vardagliga finlandismer fortfarande uppfattas som stötande i relationen. Avgörande är förstas den konstnärliga medvetenheten och stilviljan.

Hur står det då till med språkgranskningen på våra förlag i dag? På de större förlagen finns förlagsredaktörer som kommenterar och korrigerar språket i texter som accepterats för tryckning. Vissa texter ges ut för språkgranskning till utomstående granskare med mer eller mindre god kompetens. Ibland gränsar uppdraget till rena textredigeringen, med förslag till strykningar och omarbetning. Ibland är det närmast fråga om att påpeka (och rätta) direkta fel i ortografi, fraseologi, ordföljd etc. Men i finlandssvenska förhållanden är det alltid också fråga om att avväga när slangord, dialektord eller finlandismer skall anses textuellt motiverade och när de skall ersättas med sin allmänsvenska motsvarighet. Av språkgranskaren krävs förutom mycket god språklig allmänbildning även respekt för författarens särprägel, så att inte rödpennan går över sådant som får sin motivering i sammanhanget. Språkgranskning av skönlitteratur är inte kriorättande och skönlitteraturens uppgift är inte att ge en högspråksmodell utan snarast att spegla en språkligt rikt differentierad verklighet.

nås med antydningar och något väl valt nyckelord. En persons talfel behöver inte återspegla sig i varje replik, det blir för jobbigt för läsarna att ta sig igenom den texten. En persons finska modersmål kan likaså antydans utan att repliker återges på finska till men för den icke finskkunniga publiken. Realismen i miljöskildringen kan nås med lite subtilare metoder.

Sneglandet på en eventuell rikssvensk publik skall förstas inte få innebära en utplåning av den finlandssvenska prägel på språket, men en medvetenhet om att *bässar*, *kuddor*, *hetekor*, *puligubbar* och *skrapabulor* kan vara svärknäckta utanför vår krets kanske kunde få författarna att inte tillgripa alltför regionalt begränsade uttryck i oträngt mål. Bergroth framhåller: "Vi kunna någon gång tillåta oss att skriva finländska av princip; men vi få inte göra det av håglöshet, och vi böra inte göra det av okunnighet." I detta ser jag en av språkgranskarens viktigaste uppgifter: att vara den som påpekar de språkliga konstigheterna för författaren så att han kan ta ställning till om just den här finlandismen är omistlig för den konstnärliga helheten eller om den kunde ersättas med sin allmänsvenskt begripliga motsvarighet. Däremot anser jag inte att *ansvaret* för språkdräkten ligger hos förlaget eller hos språkgranskaren. Det ansvaret kan inte ligga någon annanstans än hos författaren själv. Författarens egen ambition och yrkesstolthet måste ge utslag i ett intresse för språket, hans egentliga arbetsredskap. Språkgranskningen har i skönlitterära sammanhang trots allt mest en rådgivande funktion.

Men författaren bör å andra sidan ta hänsyn till sina läsare och tänka över deras möjligheter att tillgodogöra sig texten. Och här tycker jag att språkgranskarnas professionella ansvar kräver att de påpekar för författarna att exempelvis återgivande av en dialektal miljö inte kräver en ljudtrogen återgivning av dialekten — samma effekt